

Korabeli vita az 1744-es kolozsvári énekeskönyvről

Előzmények

Az Erdélyi Református Egyházkerületben a XVIII. század eleje óta foglalkoztak az énekeskönyv megreformálásának gondolatával. Az 1778-as Énekeskönyv előljáró beszéde ilyen értelemben az 1702, 1712 és 1727-es lelkészi értekezleteket említi.¹ Más források további részletekkel gazdagítják a témakört, így mindenekelőtt Telegdi Pap Sámuelnek a szerepével, aki egyházkerületi nyomdásszá való kinevezése után, 1702-ben tette meg az első lépéseket; javaslatát az azévi zsinat fogadta el. II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának leverése - és más körülmények is - kedvezőtlenül befolyásolták az énekeskönyv ügyét, s csak az 1727-es küküllővári zsinaton merült fel újból a kérdés érdemben. Az énekeskönyv-revízió sikere érdekében, a zsinat után, az erdélyi főkonzisztórium nevében Wesselényi István egyházkerületi főgondnok felkereste Zilahon Zoványi György superintendenst, akit sikerült megnyernie az ügynek. Újabb lépésként Telegdi Pap Sámuel is ellátogatott Zoványi püspökhöz, és ismertette a zsinat utasításai alapján kialakult elgondolásait. E találkozás után Zoványi György 1729. június 28-i keltezéssel körlevelet intézett az egyházi testületekhez, és négy pontban fogalmazta meg az énekeskönyv megreformálásának lényegét:

1. A himnuszok elhagyása, "mert nem énekelték a mostani üdöben";
2. a zsoltárok parafrázisainak kihagyása, mert Szenczi Molnár Albert fordításai "szebbek és biblikusabbak";
3. az ünnepi énekek számának csökkentése, mert csak a bűnbeesést tartalmazták - ugyanakkor néhány ilyen ének megtartását megtűri "a nép inneplésének kedvéért";
4. a többi dicséretből is elhagyhatók elsősorban azok, "amellyeknek nótájuk bizonytalanabb".²

A munkálatok alapja az 1712-es Énekeskönyv volt (ez csekély mértékben tért el a Debreceni Énekeskönyvtől). A reform elvetett volna 64 himnuszt, 60-nál több zsoltárparafrázist, az ünnepi dicséretnek nagyobb részét, összesen mintegy harmadfél száz éneket. Az 1729-es tervzetnek volt egy igen fontos újítása: megfogalmazta a dallamok rögzítésének igényét, hiszen Huszár Gálynak 1574-ben kiadott énekeskönyve óta - tehát több mint másfél századon át - egyetlen református énekeskönyv sem tartalmazta a dicséretnek dallamait.

A dallamok rögzítése két síkon indult meg. Egyrészt - Valesius esperes megbízásából /?/ Csider Szabó Pál losonci kántor kottázott le a használatos énekekből, s ezt az anyagot Valesius nagy szakértelemmel felül is vizsgálta. Sajnos Csider munkája ismeretlen maradt, Csáji Pál szerint 1734-ben a magyarországi református egyházhoz intézett "Siralma" az 1729-es énekeskönyv-revízió utórezgésének tekinthető. Valesius és Csider Szabó elképzelését magáévá tette Ráday Pál is.⁴ Csider munkája időközben elkallódott, mint lennebb látni fogjuk, mindössze néhány énekét ismerték.

Az 1729 és 1740 közötti időszakra vonatkozólag Pálffy Károly közölt néhány adalékot. Ezek szerint a Főkonzisztórium utasította az 1729-i szinódust, hogy végezze el "a régi impressum revízióját". 1729-ben tárgyalta a Főkonzisztórium Telegdi Pap Sámuel előterjesztését.⁵ Telegdi halála után (1730) Szigeti Gyula István foglalkozott az énekreformálás ügyével. Szigeti halála után, 1740-ben az ótordai zsinattól kérte számon

a Főkonzisztórium az énekeskönyv reformálásával kapcsolatosan végzett munkálatokat, "az impressumbeli Dicséreték s invocatiók reformációját s amaz istenes énekek magyarra fordítását". A válasz: "Szigeti püspök uram a Synodus információjából hozzá is fogott volt, continuálta is, meddig vitte, Literáléi revideáltatván continuállya a Szent Generális hozzáértő deputatusai által."⁶

További fontos részleteket tudunk meg lennebb Zilahi Sebess József szóban forgó vitairatából. Egyelőre itt előlegezünk annyit, hogy Szigeti Gyula István kézirat-átiratai-másolatai alapján, Zilahi Sebess közreműködésével látott napvilágot Kolozsvárt 1744-ben az Impressumként emlegetett kettős, kottás énekeskönyv.⁷

A vitairat keletkezése

Ezt az 1744-es Énekeskönyvet látta meg Pesten Csider Szabó Pál, átnézte, minden valószínűséggel összehasonlította a maga - fennebb említett - munkájával, és felindulásának első hevében, a mellőzöttnek vélt sértettségében megírta lennebb idézett levelét Wesselényi Ferencnek, a Bethlen Kollégium főgondnokának, az Énekeskönyv kinyomtatását patronáló főúrnak. Csider levelét közvetítették Zilahi Sebess Józsefnek, aki hasonló felindultságról tanúskodva vetette papírra érveit az Énekeskönyv szerkesztőjének védelmében, Mosdó című kéziratában.⁸ Maga Zilahi Sebess így indokolja a vitairat keletkezését: "eljutott énhozzám is az Új Impressum ellen convasált és egybefűzött vétkekből, mocskokból álló levele Tzider uramnak, melyet írt Pestről M/éltóságos/ L/iber/ B/áró/ Hadadi Wesselényi Ferenc úrnak, az Impressum patronusának per tertias vel 4tas manus, közelebb tiszteletes corrector Szathmári Sigmond uramtól - Kolozsvárról a kérelemmel edgyütt, hogy e levelet censeálnám, a könyvre reáarakott mocskokot lemosnám. Minekokáért az elvett levelet pontról pontra eléggé megolvastam, az énekeket, melyeket animadvertált a fogadatlan censor, conferáltam, mind a magam írásomról, mind a b/oldogult/ e/mlékű/ Gy/ula/ Szigeti István uram scriptájából, vélvén, hogy a typografián estenek holmi vétkek beléje. (Minthogy majd minden paginán vadnak /ti. hibák/, amely tagadhatatlan), mind a Brever /!/ uram kisebb quart könnyű Gradualjával, amelyre a censor valóban provocál, mind magával az öreg Gradualal, sőt a barátoknál megmaradott, deák nyelven énekelni szokott azon melódiájú notákkal is. De ezekben semmi oly terhes vétkeket nem említ, mely ellen az új énekeskönyvet mentegezni kellene.

Nagyobbára inkább csak a bántja őkegyelmét, s az orrát a szúrta meg Tzider uramnak, hogy a maga írása praelum alá nem ment, ez az első kezdete ezen visszazörgő levelének. Második az irigység, hogy ez a munka mást obtingált. Harmadik a musikában való jövevénysege őkegyelmének, hogy e munkába musikai régulák ellen esett hibákat említ, amelyben mindazonáltal semmit, semmit sem tud producálni.

Célja is nem egyéb ennek, hanem hogy suspectussá tétesse e könyvet és mireánk is megharagítaná a Mélt. L.B. Urat, magát pedig felemelve, midőn magát concernáló dolognak írja le ezt a level/é/t, ti. a flauta kivéteget az ő szájából, a nagyzást jelentő ambíció ott vagyon, hogy másokot magához képest tökkelütött fejűeknek pronuciálni, a tiszteletes correctort corruptornak, a compositort, tiszt. Gy.Szigeti István uramot deliránsnak, mert munkája deliramentum. Midőn azért ennek censurájára kényszerítettem, ismét eszembe /juta/ vala Lőrinc tanácsa, hogy a kevis dolgokkal nem kellene condescendálni, vagy ha leereszkednék is valaki, gyenge készüllettel vissza arcul csapni. Annak okáért e haszontalan dologhoz oly nagy szégyennel nyúltam, hogy ha rajtam állott volna, soha nem feleltem volna reája. De mindhogy reaké/n/szerítette/k/ engemet erre, mind penig Tzider uram megtapodott s megboszontott, kurta kígyónál mérgeesebb iróniákkal vagdalózdó zarchasmusokkal armálta levelét ellenünk,

pronunciálván minket tökkelütött fejűek/ne/k, corruptorok/na/k, delirán-sok/na/k, a musikában tudatlanul s nevetségesen vétőknek, az origina-lok/na/k látásában inexperitusok/na/k, olyanok/na/k, akikre illjék ez a példabeszéd: Asinus ad Lyrám s.a.t. Nehogy azért a hallgatással láttat-nám helybenhagyni ezeket a corregeciókat s felvennünk az őkegyelme censuráját, mintha subordinatusi volnánk, az ¹¹Vala kívánsága szerint, ha csak gyenge készülettel is illetvén, meg akartam mutogatni, hogy mindezek mely nagy phantasmák legyenek..."

Csider Szabó levele 1745. augusztus 29-én kelt, a vitairat pedig 1745. október 1-i dátumot visel, tehát mindössze egyetlen hónap választja el a két írást.

A vitairat könyvészeti leírása

Az elkészült vitairat a főgondnokhoz került, tőle természetesen a Wesselényi-hagyatékba, majd pedig mai helyére, a marosvásárhelyi Teleki Tékába, ahol Ms 248 jelzettel található.⁹ Fűzött, viszonylag jó állapotban levő füzet, mindössze az első lapokon látható némi rongálódás. Borítója aranyozott díszítésű, eredetileg 64 számozatlan oldalt/lapot tartalmaz. Mérete: 17x21,5 cm. Beosztása: címlap (1), két idézet (2),¹⁰ ajánlás (3), a vita megírásának indoklása (4-5), tartalmi mutató (6), a vitairat három paragrafusa (9-64).

A vitairatnak egy kéziratos kivonata található a Seprődi-hagyatékban,¹¹ ezt Gulyás Károly marosvásárhelyi kollégiumi tanár és egyben a Teleki Téka őre küldötte 1911. január 20-án Seprődi Jánosnak. Feldolgozásra ajánlotta a témát, erre azonban nem került sor.

A vitázó felek

A vitairat szerzője, Zilahi Sebess József 1717-ben született Marosvásárhelyen, ahol apja, Zilahi Sebess András a kollégium tanára volt (anyja Komáromi Zsófia). 1737-ig szülővárosában tanult, ebben az évben subscribált a marosvásárhelyi Ref.Kollégiumban. 1738-ban a nagyenyedi Bethlen Kollégium subscribáltjai között találjuk nevét, 1745-ben ugyanott contrascriba. Maga írja a Mosdóban, hogy hosszabb időn át a kollégium cantus/musicus praesese volt. Tanulmányai végeztével lelkipásztorként tevékenykedett Beresztelkén (1750-54), Koronkán (1754-56), Berekeresztúron (1757-60), Kibéden (1760-64), Magyaroson (1764-67), Gyulakután (1767-75), Erdőszentgyörgyön (1776-78) s végül Csejden (1778-tól). 1754-ben feleségül vette Szigeti Gyula István leányát, aki 1758 januárjában meghalt. Ugyanazon év novemberében házasságot kötött Perényi Annával.¹²

Enyedi éveiben komponált is: 1744-ben Edgyező szívek koronája című egyszólamú énekével - amint maga írja: áriájával - köszöntötte Wesselényi Ferencet és Rhédei Zsuzsannát.¹³

A vitairatban így vall önmagáról: "sok ideig praeses voltam a musicáb/an/ és a Méltóságos Suppreum Consistorium parancsolatjára nemcsak a harmóniás orgona mellett való concentust introducáltam s reformáltam a n/agy/enyedi florens collegiumban, hanem az orgonálásra is némelyeket megtanította/m/ a deákok közül, a Soltárokat az orgonista számára a basszushoz megkívántató mesterségekkel elkészítettem a Téka számára /.../ én nem tudom, valaki deferálta a cantusnak és a musicának reformációját őkegyelmének, vagy nem, de nekem ez deferáltatott és a Méltóságos Suppreum C/onsistorium/ parancsolatjára a n/agy/enyedi collegiumban a dicséretig reformáltam az artificialis musicát."

Csider (egyres forrásokban C/z/ider, saját aláírása szerint Tzider) Szabó Pál 1690 körül született, 1708-ban Győrött, később Losoncon volt kántor. 1731-ben megzenésített verset írt Ráday Pál köszöntésére.¹⁴ 1749-ben több éneke jelent meg aprónyomtatvány formájában: Siralmas Ének

a Sáskákról (az Argirus-nóta dallamának változatára, más címen: Országunkban Kárttevő Sásák Tábor), Második Acrosticon (valószínűleg német vagy cseh eredetű dallamra), valamint Vetéskorra Való Ének (ezek egyik-másika Harsányi Jánossal közös).¹⁵ Egyik lelki énekével részletesebben foglalkozik az egyházi irodalom.¹⁶ Hozzávetőlegesen Szigeti Gyula Istvánnal egy időben kottázott le használatos énekanyagot, s így túlzásnak tekinthetjük Zilahi Sebess Józsefnek vele kapcsolatos egyik-másik jelzőjét. Amint fennebb más értelemben láttuk, Veselius esperes nyilatkozott losonci kántor korában lejegyzett egyházi dallamairól. Az énekeskönyvrevízióról 1734-ben még beadványt intézett a magyarországi református egyházhoz.

Losonci kántor korában ellentétbe került lelkipásztorával, illetőleg a drégelypalánki esperessel, Miskolci Szigyártó Sándorral, aki hatalmi szóval tiltotta el Csider a lelki énekek népszerűsítésétől.¹⁷

A vita kapcsán mind Zilahi Sebess Józseffel, mind Csider Szabó Pállal kapcsolatosan bukkannak még fel kiegészítő mozzanatok.

Csider Szabó Pál Wesselényi Ferenchez intézett levele:

"Copiája a Tzider uram levelé/ne/k

Hűséges szolgálatomat ajánlván, minden lelki s testi jókot kívánok Méltóságos/ Jó Uramnak!

Méltóságos Uram! Kegyes Patronus Uram!

Nem szükség, hogy peroráljak Méltóságod/na/k a hitbéli jószág cselekedeteiről, m/ert/ a többek között nyilván vagyon az Új Énekes Könyvnek producáltatása /által/, amelyet itt Pesten mai napon nemzeti Sátor Péter uram sátorában látván megnézegettem.

Bizony nagyon sajnálom, hogy valamely magát meg nem ismert ember kikapta a flautát kezemből, és mind az Anyaszentegyháznak, mind Méltóságodnak, mind együgyű személyemnek elfeledhetetlen gyalázatunkra, a német és csehek Impressumában, nyomtatásban levő originális compositiók s a musicai helyes regulák ellen deliramentumát Méltóságod patronicumá alatt producálta.

Íme, brevitatis causa keveseket hibáiból eleibe terjesztek Méltóságodnak: Új világosság jelenék - nem nézte meg a Brever Lőrinc impressumát, Úgy áldott Izrael Ura s.a.t. De erre talám azt mondom, hogy nem szükség a notákat szaporítani. Holott: Ne szállj perben énelem és Te kints reánk Úr Isten azon egy melódiát kétszer componáltatta. A Te Deum laudamus Chorazsa typographus uram a szokás szerint való compositiómból /vette/, holott ott vagyon az originális compositio is az LV-dik Psálmusban (Contra regulam: in Canendo ultra quintum adscendere et descendere non licet). Profecto a corrector vagy inkább corruptor nevetségesen vétett. Ilyen könyörgést kezdte ő magában. Úgy az 70. Psal/mus/, Úr Jézus veletek, Jövel Szent Lélek Úr I/ste/n, töltsd be szíveinket, Örüljetek az I/ste/nben, Jesus X/krisztu/s szép fényes hajnal - contra originale kétszer is kótáztatta. A kereszt/y/énségben és Magasztallak én téged. Az originális typusban levő compositiók ellen, úgy Cur mundus militat ae. ae. c. Ezek felett majd minden melódiákban discrepuniat contra consvetudinem x/ris/tianorum tétetett a corruptor. A Somlyóról jött mester uram ugyan Sátor Péter uram előtt kené a deliramentumot boldogult Szigeti István uramra, holott őkegyelme nem volt olyan tökkel-ütött fejű ember, hogy azt mondhatnák róla: Asinus ad Lyram.

Mivel közönségessé tétetett a nagy discrepantia, én is az Úr Jézus nevében, Coronás Királyné Asszonyunk Ófelsége birodalma alatt a Reformata Anyaszentegyháznak Matroniciumából fogom bővebben ezt detegálni. Éljen az én Méltóságos Uram kedveseivel virágzó jó egésségben s békekességben!

Maradok a Méltóságos Urnak

alázatos, érdemetlen szegény szolgája

Pest, die 29 Augusti A/nn/o 1745

Tzider Szabó Pál"

Amint látható, meglehetősen kemény jelzőket használ a munkával, az Énekeskönyvvel, illetőleg szerkesztőjével kapcsolatban (corrector--corruptor, comportál--corrumpál, deliramentum, delirans stb.). Részben tehát ez a hangnem indokolja Zilahi Sebess vitairatának is helyenként súlyosan elmarasztaló jelzőit, fogalmait (nagyzás, rágalom, méreggel elegyített áskálódás, illetőleg tudatlan paraszt, élhetetlen--lézengő--tekerdő ember, skandalumkedvelő, gondatlan fantaszta, vakaratlan orrú penna stb.).

Bibliai utalások a vitairatban

A fennebb más vonatkozásban említett (a címlapon található) bibliai idézet mellett néhányszor még hivatkozik a Szentíráásra. Máté evangéliumának 18. részéből a 15. verset említi ("Ha pedig a te atyádfia vétkezik ellened, menj el és dorgáld meg őt négy szem között: ha hallgat rád, megnyerted a te atyádfiát.") A Példabeszédeket két helyen idézi, illetőleg utal a 11. rész 13. versére, valamint a 26. rész 21. versére ("A rágalmazó megjelenti a titkot, de a hűséges lelkű elfedezi a dolgot", ill. a címlapon már említett vers). Az énekléssel kapcsolatosan említi az Efézusbeliekhez írott levél 5. részének 19. versét ("Beszélgetvén egymás között zsoltárokból és dicséretekből és lelki énekekből, énekelvén és dicséretet mondván szívetekben az Úrnak").

Hivatkozik a Bibliára más alkalommal is - a hely pontos megnevezése nélkül. Például: "...a nota nem szent írás, nem normája a hitnek és cselekedetnek, amelyben nem volna mit corrigálni, ha embertől van, talán a tudósabb posteritas, amit megjobbítson. Azért hogy ezt vagy ama soltárt vagy hymnust más notán énekeltet valaki, mint amint eddig éneklettek az ecclesiában, azért kicsoda szenved hitiben hajótörést: ha az éneklés könyörgés, hálaadás, tanítás és intés legyen. Efesus 5. r. 18, 19. Miért ne volna szabad mindennap másokat formálni? Az Isten dicséretinek növekedni kell a szenteknek gyülekezetiben, nem pedig bizonyos határig szorulni.

Annak felette a Szentírás rakva énekekkel, de nem íratik meg, hogy csak egy notára kellene ragadni.

Dávid bizony soha nem hallotta s nem tudta azokat a francia notákat, amelyen ma a Soltárok énekeltetnek. Szent Lukács is írja Pál apostol felől, hogy az fogságban hymnust énekelt, de nem a németek, csehek notájára. A Krisztus is az Olajfák hegyén, a tanítványokkal a végvacsorán, ama lelkes állat/n/ak, a megöletett báránynak új éneket énekelnek, de egy sem parancsolja, hogy az cseh, német impressumok mellől nem kellene recedálni, sőt e mellett megmaradni. Hogy tészünk eleget ilyenformán a soltáríró prófétának, mikor azt mondja: új éneket mondjunk az Úr nevének.

Nem vagyunk azért superstiticusok, hogy e mellől /ti. az Új Impressumban szereplő énekek mellől - B.A./ recedálni ne tartanók szabadnak, csak valaki szebbeket substiálna helyette, aminthogy remélem is, ez után vevén gyarapodást az ifjúság a musicai tudományban."

A Csider által kifogásolt énekek

Legtöbbje megtalálható a Régi Magyar Dallomok Tárának I. kötetében, újraközölve, a szerző-szerkesztő kritikai megjegyzéseivel. Vegyük sorra őket:

A keresztyénségben - záróhang-helyesbítéssel, akárcsak a Cur mundus militat, Jézus Krisztus szép fényes hajnal, Új világosság jelenék. Egy helyesbítéssel: Jézus Krisztus szép fényes hajnal, kérdéses egy kiigazítás a Cur mundus militatban. Egyetlen megjegyzés, helyesbítés

nélkül jelenik meg az újraközlésben a kifogásoltak közül öt ének: Ilyen könyörgést kezdte ő magában, Jövel Szentlélek Úr Isten, Magasztallak én tégedet, Ne szállj perbe énvelem, Tekints reánk Úr Isten. A két utóbbival kapcsolatban a dallam ismétlődését kifogásolja. Újraközlés hiányában a többi éneknél nem rendelkezőnk Csomasz Tóth Kálmánnak, a protestáns, pontosabban a református egyházi zene egyik legkiválóbb szakértőjének megjegyzéseivel.¹⁸

Íme, miként igazolja önmagát a vitairatban Zilahi Sebess - az énekekkel kapcsolatban:

"Nem tudom, a compositor mint nem nézte meg, de bezzeg nem nézte meg a censor, hogy nem Brever Lőrinc, hanem Brever Sámuel - akinek in quarto cotáson, vagynak a hymnusi, ezt tudom 16-oc/tav/ban hogy kijött, de Brever Lőrincet legalább én nem láttam, akárhogy légyen ez, erről nem discrepálodom, quisquis sit - nem nézte meg a Brever Impressumát...

Hogy még a Brever Sámuel Impressuma is másból van kiszedegetve, miért nem igazít inkább a reformáció kori deák Graduálra, amelyek /!/ in Ecclesia Romana feltaláltatnak, vagy az ebből magyarra fordított, csakhamar utána következett Keserői Dajka Jánosnak és Gelei Katona Istvánnak Öreg Graduáljára, mint az emendált magyar graduálok között elsőbbre?

Ha ezeket conferálta volna őkegyelme a Brever Sámuel hymnusaival és a miénket ezekkel, vélem, nem igazított volna az auctoritására Brevernek. Mindezekből csak azt fogja contravertálni Tzider uram, hogy nem egyez meg a nota a Brever Sámuel Impressumában levő notával, az melyet adligáltunk ez hymnusnak: Új világosság jelenék. Hogy azért ezt 1745-ben die 29 Augusti lett költeménynek, egyszóval sült hazugságnak lenni megmutassam: et qualiter calamus praecessit experientimá - mind az hármat ez helyre beírom és megegyezését a miénknek a feljebb valókkal szemfényre hozom, megbékéltetem.

Az Öreg Graduáljában/ így van:

A Brever Sámuel Impressumában így van:

A mi exemplarunkban/an/:

I. Az Öreg Graduálban ez a hymnus a gregoriana musica szerint van kicotázva, ahol a noták mind egyenlő vallumúak, a syllabáknak nincs bizonyos idejek, meddig kellessék egyik syllabát megnyújtani, hanem ameddig a cantor akarja.

II. Brever Sámuel Impressumában az a hymnus: Új világosság jelenék egy keveset különbözik az elsőtől, a musicae peritus ezt észreveheti, elsőben, hogy ama négy rendben, ez pedig ötben íratott. 2-szor, hogy ez plana notákkal, amaz pedig figuráltakkal íratott, a melódiákban is ha az harmadiknak ligátáját vagy fúgáját megnézi az ember, s/i/mul conferat ultimam et penultimam notam, itt is egy kevés különbséget observál.

III. A miénk is pontról pontra ezekkel igen szépen megegyez, ha a fúgákat is felrakjuk, de minthogy ilyen quacter a typographián nem volt, azókot elhagyván, megmaradtak csak azok a noták, amelyek a syllabákkal együtt járnak; vegyék ki a Graduálból és a Brever Impressumából a ligátákat, ami megmarad, nem egyéb lesz, hanem a mi notánk sül ki belőle, et vica versa, ha a miénkhez a fúgákat feltesszük, a graduálbeli nota emergál belőle. - Példának okáért:

Új világos-ság je-le-nek

Úgyszintén a több rendeket is fűgázván, alig lenne ezek között valami különbözős, de én mit tehettem róla, ha a typografián ilyen characterek nincsenek, antiquát pedig oda tenni, amint Breverbe/n/ vagyon, nem akar-tam, hogy e könyvet a nevetségre kitenném. /.../ Azért mindezekből a praemissákból csak az a conclusio jő ki, hogy - hamisan írja Tzider uram, hogy a Brever Impressumát mi meg nem néztük volna, inter alia. Denique, ha sohasem láttuk volna egyiket is, a notáknak vagynak regulái, amelyekhez mint valami normához, próbaközhöz applicálják a notákat, megnézővén, ha nincsen-e hibája, nem kell-é neki correctio, tudniillik emendáltathatik akármelyik, ha a claudiens penultimája nem jó, ha a kezdete a végével nem egyez, szabván ezt valamely modusra, amely nélkül a nota amely regulákra vonván: a legjobb notát is meg lehet jobbítani, minthogy gyakran az editiókb/an/ adulteráltatnak a noták és én is a typographicus vétkeket, amelyek az Impressumba/n/ estenek, nem defendálok.

Úgy az, mint szinte emez: Új világosság jelenék és az Áldott Izrael-nek Urára azt mondom, hogy az Szigeti uram scriptáiban mind ez, mind a többi hymnusok különböznek a gradualbeliektől.

Én magam pro meo commodo qua privatus, némely azon notára menő éneket, kivált az innepiek közül, hogy hármát is be nem írtam volna cotáson, abba/n/ kétség nincsen, nem remélnvén ingyen is, hogy még ez írásom paelum alá menne, mely dolog így lévén, ha typographus uram ki találta valamelyiket szedni kétszer is, mi deliramentumára vagyon az Új Impressumnak, ha ilyen példa másutt is vagyon, mint az Harmoniás Soltároknak auctora, a Lobvasser cselekedett, melyet Speta András neve alatt circumferálnak. Ottan az Ambrosius Lobvas/s/er azon egy notájú Soltárokat nemcsak kétszer, de vagynak többek is, azon notára hármát is kicotázott ilyen különbséggel, hogy az egyiket componálta syllabice, ez igen könnyű az éneklésre, a másodikat floride, ez egy kevésbé bajosabb, de mindazonáltal szebb az elsónél; az harmadikat colorate, amely legszebb, de legnehezebb az éneklőnek, mert ezeket per discreditat concordianticas pro multiplici Signorum a proportionum varietatem a különböző figurákból s a notákból, mind valami sokféle színekből mesterséges concentust készített. /.../

/Szigeti Gyula István/ amelyet corrigálni akart, bátran corrigálta. Nem tartotta kárhozatos vétkeknek pro ratione materiae a/z/ adfertushoz illő modusra a textusokat competens clausulákra tevén, némelyeket trip-lázni, némelyeket más tactusnak nemével signálni; azt is tudom, hogy a helvetica confessióhoz adorta Ecc/lesi/a nem esküdt meg a csehek Im-pressumába/n/ levő noták mellett. Svájcban is több, az Impressumban levő notát énekelnek, melyek közül Maróthi is bevett néhányat; Item gloria in excelsis Deo, s többeket, amelyeket rész szerint (magyar stro-phákat formálván alája) tiszteletes Marót/h/i uram az utoljára a Harmó-niás Soltároknak odaragasztott.

Azért a mi Impressumunkban lévő iteratio nem új dolog. E mellett két azon notára menő énekeink közül a Ne szállj perbe énevelem vagyon in clausula D, a másik pedig: Tekints reánk Úr Isten más modusból vagyon, sempre ex clausula modi G.

Azt mondja újra Tzider Uram, hogy a Te Deum laudamust cottázta typog-raphus uram a szokás szerint való compositióból. Úgy is vagyon ez, hogy az őkegyelme scriptájából jött ki, mert ez minekünk nem volt kikő-tázva /!/.
Commendáltam volt ez iránt felette igen erősen azt a notát, amelyet

Luther Márton komponált ezen hymnusnak és meg is tartott német nyelven Bartholomeus Sünderius. Amely auctorra relegáltam is typographus uramat, de elrestellette utánajárni.

Tehát kétrendbeliek a vétkesek - a typographus és a corrector; kettő a véték is, az mely ellen vétetenenek. Egyik az, hogy ott volt az LV-ik Psalmusban az originalis compositio is, mégis nem azt kótázta ki. Másodszor a corrector ez ellen a régula ellen vétett: in canendo ultra quintam.

A typographusnak tudom, hogy nem szabad kritizálni az auctor híres akaratja nélkül.

A correctornak meg tisztiben járó kötelessége, hogy diligenter vigyázzon, hogy az kijött exemplar megegyezik-e az originállal.

Azért midőn azt írja Tzider Uram, hogy ez az Ambrosianus Hymnus az ő/kegyelme írásából jött ki: ez lévén a typographus előtt, nem kívánt mást keresni, a corrector meg ezek megegyezéseket kúrálta.

Examinatur in specie Regula In Canendo ultra quintam ascendere et descendere non licet /.../ ez a regula semmire kellő, és azt talám csak maga gondolta ki Tzider Uram." /Más helyen írja Zilahi Sebess:/ "Nem tudom, hol vevé Tzider uram ezt a regulát. /.../ Mert ugyan mit vétett a tiszteletes corrector a Tzider uram ficta regulája ellen, de bezzeg őkegyelme szarvason vétett az említett énekekben az transpositio ellen.

Szabad legyen azért nékem az ő énekeit rámára vonnom, hogy ki-kiláthassa, hogy nem fundamentum nélkül beszélek. Az Atyának országából:

Aki ezt megnézi !/, úgy az alsó pontról pontra úgy van, mint a felső, pedig oly különböző a kettőnek notája, ti. a Gradualban a második syllaba az elsőtől fél tonusra hág, kezdődvén a Mi clavisban, amely megfelel az E-nek. Continuálódik FA-ban ilyenformán: Mi, FA, Mi, RE, vagy a megfelelő recens clavisok szerint, E, F, E, D satb., a Tzider uramé pedig kezdődik a G-ből, és így continuálódik: G, A, G, F sat. márpenig ez diametrialiter ellenkezik a felsővel.

Ostensio:

A G és A között egész tonus van, az A-tól fogva pedig az F-ig tertia major, ez Tzider uramé, amott pedig a Gradualban az Mi, FA vagy E, F között fél tonus és a FA, Re vagy F, D között tertia minor, de sok volna ezt mind leírni - lásd az ellenkezést a következő példákból az egész rendben:

Maga dicsekszik Tzidet uram annyira az originállal, és minket culpál, hogy attól recedáltunk, de bezzeg recedált őkegyelme. Ha már őkegyelme a Gradualból az originalt akarta követni, így kellett volna azon clausulából, amely/en/ a Gradualb/an/ van, transponálni:

Handwritten musical notation on three staves. The first staff has the lyrics "Az Atya az égnek hol Istennek hatalmából". The second staff is titled "Vagy a Breuer Sámuel Clausulae szerint" and has lyrics "Az Atya az égnek hol Istennek hatalmából vagy a Clausulae szerint". The third staff has lyrics "Az Atya az égnek hol Istennek hatalmából".

Ezeknek elmúlata Tzider uramat más vétekbe estette. Error errorem peperit - az első rendben az F-ről H-ra ugrik, a pseudoquartára, amely ugrás nem szabad a musicában, hacsak az F mellett ilyen signum nincs / # /, más mikor a bassusról egész sexta majort constituál az orgonista, amely casusban az F-et a H-val együtt nyomja /.../. De ez vagyon a négyes notában, de más az egyes notának constitutiója, ahol erőszakos ugrásokat a régulák nem engednek; a modusok közül is azért rekesztették ki a régiek s a közelebb valók az F-nek és H-nak modusait, mert egyik a másikkal jó quintát vagy quartát nem tehet.

A Soltárok editoraik is ebben botlottak meg, amidőn a franciából csak annyiban recedáltak, hogy vagy tonussal alább, vagy feljebb kezdték kótáik a melódiáknak, éppen más notájok sül ki, mint a VII, VIII, IX, X, XVI, XVII, XVIII, XXV. Solrátokban, amelyeket sok-sok querelánkra - Istennek hála - reducáltak a francia notákra, követvén az 1715-beli exemplart. Csakhogy in imnibus ez Soltárokat is nem mentegethetem, mert csak múltól nézegetvén belé, és a XIV-ik Soltárnak az első rendiből kimaradott egy felső G, és a XVII. Soltárnak az első rendje nagyon különböz a franciától, de ezeket csak incidenter hozám elé.

A tovább előszámlált énekekben, Jövel Sz/en/t Lélek stb. kettőt advertált Tzider uram; egyik, hogy az originalis compositiók ellen vagynak, a másik az, hogy valamelyik ezek közül kétszer is kótáztatott. /.../"

Himnusz-előadási mód

Egyike a fontos kérdéseknek, melyhez válaszában Zilahi Sebess szintén kottapéldákkal szemlélteti álláspontját. Vélekedése:

"Azt kérdelem azért, először is, mi az usus in Himnis cantandis. Ez nem egyéb, hanem a musicához nem tudó kösség, amint ő tanulta, húzza, kanyargassa, s még a jobb, aki legerősebben kiálthat, énekelhet, ez az usus. Bezzeg szép már ezt venni fel musicusnak pro norma /.../. Annak felette a Soltárok rég ideje kótáson vagynak, mindazonáltal a szokás úgy elvesztette az igaz notáit a Soltároknak (ha kivesszük a külső országbeli nemzeteket mint musicához tudókat) és notáit olyan különbözőkbe tette, hogy ahány eccl/esi/ában megyen az ember, majd annyiféleképpen éneklük, sőt azon ecclésiában ahány éneklő van, annyifelé húznak, mint megannyi farkasok, és csak a tudja az igaz notáját, annak mutatióját tudniillik, hol kellessék gyengébben énekelni és hol keményebben, aki a musicához értvén nem vigyáz az ususra (amelyből csak farkas módra tanulta ordítani), hanem annak rendi szerint a kótákkal éneklük.

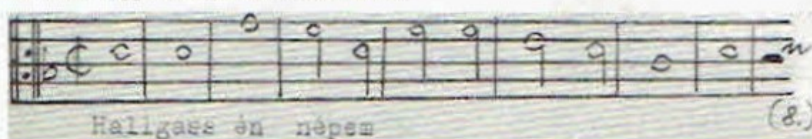
Mennyivel inkább az hymnusok és dicséretetek, akik eddig in cotis nem voltanak, hanem a musicához nem értő kösség firól fira attal által ezeket, m/é/gpedig a musicához helyt nem találó, hosszú, hegyes ostor módjálal tekergő, magoktól külömb-külobmféle módra kitalált cikornyákkal edgyütt, mely szokás úgy elvesztette az igaz notákat, hogy azt az ususból sohasem lehetne helyreállítani, mert Tzider uramat csak az oktalan nem neveti meg ez argumentumával, hol/o/tt most is ezzel az usust akarjuk reformálni. Példának okáért, hogy először a Soltárokból hozzak példát, ha ez

↑
222

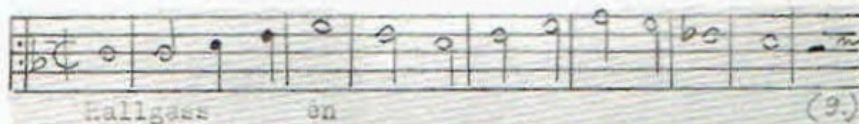
222
32

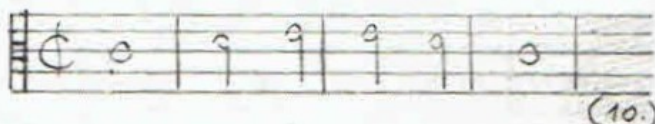
jó argumentum volna és az ususra kellene vigyázni, a LXXVIII-dik Soltárt nem így kellene énekelni:

Hanem az usus szerint így:

A dicséreték közül is hozok példát elé, ti. ha az ususra vigyázunk, ez éneket, Ha te meg nem tartasz, nem így kell, amint a Gradualban van:

Hanem az usus szerint így:

/.../

Soltárok, dicséreték között /is/ hozhatnék példákat elé - én magam is tudom némely dicséretnek háromféle notáit is /.../."

Főgondnok és muzsikuskok a vitairatban

Hadadi Wesselényi Ferencről (1705-1770), a főgondnokról, patrónusról mindkét vitázó nagy tisztelettel szól. A Bethlen Kollégium főgondnoka 1725-től katonatiszt volt, 1734-től Közép-Szolnok vármegye főispánja, egyben Zilahi Sebess patrónusa is. Olaszul, németül, latinul beszélt. Ő fedezte az Impressum kinyomtatásának költségeit. Egyébként családjában rokonszenveztek az éneküggel - apja, Wesselényi István (1673-1734) szintén Közép-Szolnok, majd Kolozs vármegye főispánja, egyházkerületi főgondnok, aki Zoványi Györggyel folytatott tárgyalásokat, mint az előzményeknél láttuk.¹⁹

A vitairatban találunk néhány nevet, címet, ezek Zilahi Sebessnek a zeneirodalomban való jártasságáról tanúskodnak. Említi Brewer Sámuel kvart nagyságú graduálja kapcsán (egyben úgy véli, helyesbíti Csidert). Forrásaink többsége Brewer Lőrincről tud.²⁰ A vitairat lapjain felsorakozik Keserői Dajka János és Geleji Katona István az Öreg Graduál kapcsán, Ambrosius Lobwasser, Andreas Spethe (Spetha), Maróthi György a zoltárok révén (ez utóbbinak 1743-ban megjelent négyszólamú zoltárkötetéről is tud), Ambrosius, Luther Márton, Bartholomeus Sünderius a himnuszkiöltéssel kapcsolatban bukkan fel. Találkozunk Glareanus, Martinus, Mersenne, Athanasius Kircher, Gasparus Scott nevével-művével, futólag vagy egy-két mondat erejéig, s mindez musicus praeses mivoltában való jártasságáról tanúskodik.²¹

Szigeti Gyula István, az Impressum szerkesztője-szerzője

Zilahi Sebess következetesen megfordítva alkalmazza az általánosan

használt névbeli sorrendet, mi a szokásost választjuk. Szigeti Gyula Istvánt (1678-1740) az erdélyi egyházi zene egyik reformátoraként tartja számon irodalmunk. Mielőtt az Erdélyi Egyházkerület püspöke lett volna, szinte negyedszázadig (1714-1737) a Bethlen Kollégium professzora volt. Bod Péter szerint "Az éneklés mesterségét is az isteni tiszteletben /.../ megigazította és jobbította" Goudimel francia - pontosabban a zsolttárok eredeti francia - dallamai alapján. Külföldi tanulmányait Frankfurtban és Franekerában végezte, s így alkalma nyílt megismerni a nyugati protestáns egyházak - és kollégiumok, akadémiák - zenei életét. Bár csak közvetve bizonyítható, mégis úgy véljük, szerepe volt a többszólamú zenei praxis, a kollégiumi kóruskultúra kialakításában. Ismeretes ugyanis, hogy egyik tanítványa, Bardóc Pál (Nagyenyeden 1728-ban subscribált), a harmóniás éneklés meghonosítója, előfutára 1742-ben Szatmáron már több szólamban énekelte a zsolttárokat.²² Szigeti Gyula zenei szerepét hangsúlyozza Révész Imre is: "Külföldön a zenészetben kellő képzettséget nyervén, nagy buzgósággal működött Erdélyben a melódiák eredeti tisztaságának helyreállításában."²³

Eddig ismeretlenek, egyes források Szigeti Gyula István valamelyik tanítványának tulajdonították az 1744-es Énekeskönyv szerkesztését.²⁴ A vitairat szerzője egyértelműen Szigeti Gyula Istvánt nevezi meg szerkesztőnek-szerzőnek, az általa használt fogalommal: auctornak, miközben életének néhány jelentős mozzanatára, zenei tevékenységére is fényt vet. A fontosabb idévágó részletek: "Nem illenek itt, hogy in defensio-nem laudati libri még csak egy jotát is szólanék, mint nem magaméról, de ha én meg nem szólalok, maga Szigeti uram a koporsók közül meg nem szólal, egyszersmind bedugott fülükkel s behunt szemekkel ki szenvedhetné in pudens calumniáját, hogy ilyen nagy embert, akinek a jó Tzider uram még lábának saruját is meg nem oldhatná, deliransnak írja, olyan tudatlannak, aki a musical regulák ellen olyan cégéresen vétett volna, olyan in expertitusnak, akinek kezéb/en/ a cseh, német, franc/ia/, anglus és más nemzetek hymnitiis nem penetráltak volna, mint az efféléknek megszerzésében igen curiosus embernek. /.../

Panaszképpen nevezhetem, hogy mely kevesen legyenek, akik a terhes dolgokban előálljanak a/z énekeskönyv/ reformációra, de ha valaki talál-tatik, aki magát reavegye, ha annál jobb munkát cselekednék is, munkájá-nak s magának elég irigye vagyon, ha már elszánja magát a calumniákra /.../. Amint a históriák/na/k örök emlékezetre feljegyeztetett példái ennek jeles bizonyosági. /.../ Azt is tudom, hogy Erdélyben régi panasz ez és kívánság, hogy az éneklést kellene reformálni, már 1636-b/an/ erről panaszkodott Gelei Katona István, hogy mely bárdolatlanul énekelnek, minden rend s regulák nélkül, és azt az okát adja, hogy ez rész szerint vagyon a curatorok/na/k ha nem tudatlanságoctól is, de bizony restségekből, hogy a templomokon kívül a scholák/an/ a deákságot és gyermekséget az éneklésben nem gyakorolják és a notákra meg nem tanítják, hanem a chorusban csak nekikezdek, azonban a deákság nekizendülvén, ha magok jól tudnak is, a szájokból kivonszák, mely miatt gyakran igen dísztelen és a hallgatók előtt kedvetlen éneklést tesznek (Gelei in praefatione ad Gradual), és ennek megorvoslására az evangelicusokhoz való folyamodást tartatik commendálni - (ibidem).

De hogy közelebb lépjek, nem szűnt meg a Mélt.Reformatorium Consistorium e panaszról s kívánságról ab anno circiter 1728, hogy a cantust kellene reformálni és a dicséreteket emendálni (amelyekben, oh fájdalom! még ez utolsó edíciókban is mennyi dísztelen cadenciák nélkül vágáló s értelme nélküli paraszt textusok maradtanak), de ezen munkára a szent clerus közül senki is elő nem állta, sőt a Marosvásárhelyi Synodusban Episcopo Clarissimo Georgio Bonyhai et notario Eccl/esi/ae Michaele Szathmári - publice agitáltatván, ez querele látván ennek nehézségeit, sokan találtattanak, akik reclamálnának ennek a reformációnak. Nem is

eredmény
találtatott, aki ezen dolognak alája vetette volna magát s hozzáfogott volna más, hanemha késő időre N/agy/enyeden B.E.Gyula Szigeti István uram, a Bethlenianum Collegiumnak annak idejéb/en/ tudós és értelmes theologiae professor, éppen herculesi erővel fogván e sive köveket, olyan dicséretesen véghezvitte, hogy aki maga is jeles musicus volt, az álmélkodásig vigyázott a musikának minden regulái és mesterségeire. Amely noták molliter vagy dure mentenek, azoknak competens caractereket jegyzett fel, és hogy a mi Soltárainkk/al/ egyformálag jónének ki a dicséretes is, a gregorian musicából, ha kik azon voltak, reponálta a recensek musikájok szerint arra a schálára, amelyet a musicusok in relatione ad quadricinium (A Conpagnament) hívnak altusnak, jegyezték az initialis character in penthognanico musico a középső rendet; így is vannak a mi magyar Soltáraink azokon kívül, amelyek nyomtattanak ad imitationem Lobvasser; azokban a choralis noták némelyek vagynak a tenor, némelyek, akik asterismussal megjegyeztettek, vagynak a discantus schálájáb/an/, de ezek/ne/k nem egyéb az oka, hanem hogy az Ambrosius Lobvasser compositiójában vagyon ezek/ne/k relatiójok az egész négyes notákból álló concentushoz, az elsőbb rendbéliek pedig nem olyan költségesek, amely is lehetett talán az oka az áltusra tett notájú editióknak.

alku
Akármint hogy lőtt légyen ez, ezt így véghezvitte b. e. Szigeti István uram, ezenkívül a stropháihoz is hozzáfogott a dicséretes/ne/k, hogy emendálná, amint scriptái között egész dicséreteseket is találtam corrigálván szép cadenciákkal, praegnans stílussal, a Szentírásból szedegetett phrasesekkel, de a senkinek kedvezni nem tudó halál azt ökegyelmének meg nem engedte, hogy életében ez praelum alá menne, minthogy elégségesnek nem tartotta a dicséretes/ne/k csak az cotáit küldeni a typographiára, hanem elkezdett correctiót a textusokban, az énekek/ne/k megválogatását continuálni akarta mindvégig, de ebből, amint említém, oh fájdalom! az halál kifárasztotta. Scriptoremus mindazonáltal a dicséretes/ne/k notáit, communicálván a deákokkal, az egész collegium eltelék vélek, ezeket tanulták, írták, énekelték s mindenekkel közlötték; ennyire ugyan imperfecte maradt, amennyibe/n/ a textusokban való correctio félbemaradt; annyiban pedig perfecte vagyon, amennyiben cotájok derekason elkészült, mely szerint holta után is kijöven a praelum alól. /.../

Ami a hymnusokat nézi, in scriptis azok is megvannak nálunk, és ha Tzider uram valami keveset ért a gregoriana musicához, nézze meg in folio a Graduált, és ott m/e/g fogja látni, mely circumspecte transponálta tiszteletes Szigeti István uram a mai musikára. Ami pedig a többi dicséreteseket nézi, hogy ezeknek is compositiójában forgatta a más nemzet impressumát, onnét tudom megbizonyítani, hogy mihelyt bémentünk ökegyelméhez valami különböző notájú dicséretesekért, mindjárt a német impressumra provocált, sőt németül mely ékesen éneklett egynéhány ének, magam füleimmel hallgattam, mint méregette a tactusokat és velem is énekeltetett a franciai notákból. Azért ebben kétség nem lehet, ha pedig valamit benne tetszett megújítani, a tudós ember elég okok (nélkül) nem cselekedett. Tudván azt is, hogy eretnekség nem a melódiákb/an/, hanem magában vagyon a textusban, és azokban, ha pedig tetszett, szabad volt ökegyelmének más, díszesebb notát is reakötni valamely hymnusnak stropháira. /.../

Szeretném tudni, kit értsen ökegyelme /.../ gondatlanon!? Ha boldogult kimúlt Szigeti István uramat érte, ti. a munkának auctorát, minthogy nem más, hanem ökegyelmé ez a munka, /.../ sok kérésimre Gyula Szigeti István uram fiaitól kezemhez kaptam scriptáit, ezeket conferálja az Új Impressummal valami ahhoz tudó musicus! /.../ Mindezekből világos, hogy ez a munka Gy.Szigeti István uramé legyen; minek forgolódjam tovább az argumentálással, hiszen ezt próbálni olyannak tartom, mintha valaki a napfényt akarná világosabbá tenni.

Ki volt légyen ez Istenben elnyugodott ember, ez munkának auctora,

nem szükség leírnom, tudják ezt Erdélyben sok tiszteletes tudós papok, akik tanítványai voltak és keze alól mentenek ki az Úr gabonájába, a munkára, tudja az egész Clerus és Ref. Ecclesia, akinek érdemes püspöke volt.

De a musicáb/an/ is mely versatus volt, bizonyosságot tehet az 1715-ben kijött Soltár, amely az őkegyelme curájával jött ki; bizonyosság a Nagyenyedi Társaság, akinek munkája ált/al/ kezdődött el a musicae studium, ha szintén olyan virágzásra nem vihette is, mint ma van."

"A gyülekezetben való éneklés régulái"

A vitairat szerzője több alkalommal utal a kollégium zenei életének különböző mozzanataira. Az eddigiekben szó esett már a zenét is tartalmazó beiktatásról, Zilahi Sebess József musicae praesesi tevékenységéről, ennek kapcsán az egyházi énekek és az ún. artificialis musica reformálásáról, az Impressum énekeinek tanulásáról, népszerűsítéséről - még nyomtatásban való megjelenése előtt, az előjáróknak egyházi énekekkel való köszöntéséről, orgonatanításról, zsoltárok harmonizálásáról (az orgonisták számára). Álljon itt a kollégium zenei életére utaló további két részlet a vitairatból: "Mely dicséretes munka ez, a régi véle való élésével eléggé bizonyítja a Nagyenyedi Társaság. /.../ ez munkával (ti. az Impressum anyagával) tele vagyon az Enyedi Társaság. Minekelőtte híre sem lett volna ez kijött Impressumnak, már circumferáltatott, írták s majd minden legénynél találatott, kivált innepek előtt azok szerint szorgalmatosan tanították a musicae praesesek az ifjúságot, hogy minden éneket promte tudnának a méltóságos patronus uraknál, s bár másutt is azon practizálnának. /.../ az Eccl/esi/a in Scientia Musicae csak csecsemő, ezután reformálandó a musicára. Ennek pedig a gyökere a collegiumokban van, ahonnan ezután musicus deákok fognak cantorságra exmittáltatni, akik reászoktassák a rendes éneklésre a kösségeket, ezek azért még kárt nem vallottak; ahol pedig a musicához értenek, a munkát meg nem gyalázzák, mint musicai tudományunk/na/k első sengéjét."

A vitairatban nem esik szó az Impressum elején álló rövid zeneelméletéről, A gyülekezetben való éneklésnek egynéhány réguláiról, így e helyen mi sem részletezzük. Annyit azonban meg kell jegyeznünk éppen a kollégiumban folyó zenei oktatással-neveléssel kapcsolatban, hogy mivel Zilahi ezt nem tulajdonítja Szigeti Gyula Istvánnak, feltételezhetően ő maga fogalmazta. Mintája az 1740-es debreceni Énekeskönyv lehetett, s ebben Maróthi példáját követhette.²⁵ Könnyen lehetséges, hogy éppen ez a zeneelméleti compendium képezte alapját a többször is emlegetett scietia musicaenek. Megírására a Főkonzisztóriumnak 1739. szeptember 25-én kelt utasítása is serkentőleg hatott, hiszen általában az istentiszteleti ének elhanyagolt állapotáról szólva, a kollégiumok rektorainak, tanárainak, gondnokainak figyelmébe ajánlotta az énektanítás színvonalának emelését.²⁶

Mit kifogásolt Zilahi Sebess a bírálóiban, s mit ismert el a felrótt hibákból?

Szemére vetette Csidernak, hogy nem szólt az énekeskönyvben maradt világi elemekről. Példaként Kecskeméti Végh Mihály zsoltárát hozta fel: Mikoron Dávid nagy búsultában. "Inkább korcsomán ivó emberhez illik ez, mint könyörgéshez készülő emberhez, mely paraszt stílusú, és mely poesis nélkül való ez az ének." Kodály Zoltán Psalmus Hungaricus a zeneirodalom egyik értékének számít világviszonylatban is.

Bár nem ennyire elutasító módon, de elveti a népi zenében gyökerező ornamentikát, mely lényegében a szájhagyomány révén "firól fira" öröklődött.

Helytállóbbak Zilahinak azok a kifogásai, melyek kimondottan a zenei szempontok hiányát jelzik: "... hogy valami regulák ellen vétettünk, ez amit szeretnék látni: miben inprimáltunk és bár csak egyet mutatott volna az Új Impressumban Tzider uram a sok hibák közül, melyek a musika ellen estenek. Vajon vétettünk-e valamely initialis signatában!? Vagy tám valahol a tactusok ki nem rakattattak egészében? Vagy valamely pausák elmaradtanak, vagy szükség nélkül tétettek oda? Vagy a mollis cantusok molle pentagranumban nincsenek et contra? Vagy a motusok clausulái nem egyeznek meg a textusnak materájával? Vagy talám valami cronometricus tactus exprimato fuga vagy syncopatio el maradtott?"

Cáfolja az eredeti forrásmunkák mellőzését, és kottapéldákkal bizonyítja az ellenkezőjét: összevet dallamot az Öreg Graduálból, Brewer énekeskönyvből és az Impressumból (pl. Új világosság jelenék). Cáfolja Csider regula fictáját. Összevet nyomtatott és ettől eltérő változatot (Ha te meg nem tartasz, Hallgass meg).

Elismeri hibák létét az Impressumban ("majd minden paginán vadnak, amely tagadhatatlan. De ezekben semmi oly terhes vétkeket nem említ, mely ellen az új énekeskönyvet mentesíteni kellene. /.../ én is typographicus vétkeket, amelyek az Impressumba/n/ estenek, nem defendálom."). Egyes hangjegyértékek hiányával is érvel ("de én mit tehettem róla, ha a typpografián ilyen caracterek nincsenek, antiquát pedig oda tenni, amint a Breverbe/n/ vagyon, nem akartam...").

Elismeri, hogy a nyomdász Csidertől kölcsönözte a Te Deum laudamust; ez természetesen azt is jelenti, hogy a nyomdában ismertek Csider dallamaiból, átírataiból. Hogy kerültek ezek oda, mi lett a sorsuk? Egyelőre talány.

Elismer hibákat a zsoltárokban is, többek között a 14. és 17.-et említi. A hibák egy csoportját a nyomdásznak, másikat a korrektornak tulajdonítja, s azzal menti önmagát, hogy nem tudott elég gyakran, rendszeresen feljárni Nagyenyedről.

Az Impressum jelentősége

Háromszáznál több dicséretet és zsoltárparafrázist, majdnem negyven himnuszt tartalmaz, valamint ún. bibliai énekeket (Simeon éneke, Mi Atyánk stb.), a Lítania maiort - 129 dallammal s a másfél száz zsoltárt eredeti francia melódiájukkal. Az 1744-es énekeskönyv iránt oly nagy volt az érdeklődés, hogy akkori nyomdatechnikai viszonyok között is 17 év leforgása alatt még kétszer látott napvilágot (1751, 1761).

Jelentőségét illetőleg Csider az Anyaszentegyház gyalázatának minősítette, Zilahi Sebess ezzel szemben az erdélyi egyházzene - szűkebb értelemben a Nagyenyedi Társaság - első "zsengé"-jét látta benne. Századunk szakirodalma Szenczi Molnár Albert Psalterium Ungaricum (1607), Geleji Katona István Öreg Graduálja (1636) mellé állítja e munkát. Csomasz Tóth Kálmán, egyházi zenénk egyik legtekintélyesebb képviselője így nyilatkozik róla: "A XVI. századi magyar dallamok számát tekintve a legjelentősebb, legteljesebb forrásunk. /.../ Hangjegyzése Hofgreff óta nem mutat fejlődést, sőt inkább visszaesést. Az egyes dallamokon belül ugyan ritka a nyilván kimutatható sajtóhiba, de feltűnően sok a dallamok végén a hibás záróhang. Minden dallamát altkulcsban közli, a kulcs jelölése sajátságos, egyedül a XVIII. századi erdélyi énekeskönyvekben használatos formát alkalmaz."²⁷

Szintén Csomasz Tóth a XVI. század magyar dallamait kritikai szempontok érvényesítésével bemutató kötetének törzsanyagában nem kevesebb, mint 103, a jegyzetekben további négy éneket idéz az 1744-es énekeskönyvből, ez pedig a teljes dallam-énekanyag 28,4%-a; a többi huszonegy forrásból származik.²⁸

A református gyülekezeti éneklés fejlődését bemutató kötetében Csomasz Tóth újabb színnel gazdagítja a fenti értékelést: "mint hangjegyes kiadványok - írja a három kiadásról -, megelőzték a debrecenieket, és érdekesen mutatják egyes dallamok alakváltozásait vagy tájanként ismert és használt változatait. /.../ több tucatnyi olyan dallama van, ami a debreceniben egyáltalán nem is található. Ezek a tulajdonságok a XVIII. század-közép kolozsvári énekeskönyveit éneklésünk történetének legbecse- sebb forrásai közé helyezik.²⁹ Pálffy Károly értékelése lényegében a Csomasz Tóthén alapul.³⁰

Az 1948-as Énekeskönyv próbakiadása - és ennek alapján az 1990-es kiadás - 20-21 éneket kölcsönzött az Impressumból.³¹

x

Mindezek hitelesebbé teszik Zilahi Sebess álláspontját: Szigeti Gyula István - a jelzett hibák ellenére - felbecsülhetetlen értékű munkát végzett, s így az Impressummal átmentette a reformáció korának értékes énekanyagát, illetőleg annak tekintélyes hányadát - gazdag dallamvilágá- val együtt.

JEGYZETEK

1. Gőnczy Lajos: Egyházi énekeskönyvünk története. Református Szemle 1978. 5-6. sz. 436., valamint a 25. jegyzet.

2. Csomasz Tóth Kálmán: A XVI. század magyar dallamai. = Régi Magyar Dallamok Tára. I. Bp. 1958. (= RMDT I.) 36-37, 66. - Csáji Pál: Énekes- könyv-revizíó kísérlet 1729-ben. = Egyháztörténet. 1958. 2-3. f. 166. skk.

3. RMDT I. 53-55.

4. Csáji, i.m. 169-170.

5. Ez az előterjesztés, mely nagymértékben járult volna hozzá a reform részleteinek megismeréséhez, az Impressum történetének pontosabbá tételé- hez, egyéb idevágó iratokkal hiányzik az Egyházkerület Gyűjtőlevéltárából: 22/1729, 32/1740, 48/1744.

6. Pálffy Károly: Éneklésünk legbecselesebb forrása. Református Szemle 1981. 201-202.

7. AZ / ANYASZENTEGYHÁZBÉLI / KÖZÖNSÉGES ISTENI-TISZTELETE / rendel- tett / ÉNEKESKÖNYV, / melly / közönségesen / IMPRESSUM- / NAK neveztetik / Melly / Most ujabban nem tsak a SOLTÁR- / oknak, hanem a RÉGI ÉNEKEK- nek-is tu- / lajdon Notáikat elő-adó Kótákkal meg- / ékesítettvén, és egynéhány választott / IMÁDSÁGOKKAL / meg-toldatván, ki-botsáttatott KOLOSVÁRATT, / Nyomt. SZATHMARI P. SÁNDOR által, / 1743 Esztendőben.

Második címlap: KÖZÖNSÉGES / ISTENI-TISZTELETRE / rendeltetett / LELKI / ÉNEKEK, Az az, / HYMNUSOK: / SOLTÁROKBOL szereztetett / DITSE- RETEK: / INNEPEKRE és egyéb ALKAL- / MATOSSÁGOKRA tartozó régi / ISTENES / ÉNEKEK. / Mellyek most ujabban a magok / Nótáikhoz alkalmaztatott Kóták- / kal meg-ékesítettvén, / Ki- / botsáttattak / KOLOSVÁRATT, / SZATHMARI P. SÁNDOR által, 1744. -

A második részt a Szenczi-féle, 1607 óta ismert címlap vezeti be: SZENT DÁVID KIRÁLYNAK ÉS PRÓFÉTÁNAK SZÁZ-ÖTVEN SOLTÁRI stb!

8. EZER HÉT SZÁZ NEGYVEN- / NÉGYBEN KI- / JÖTT DITSERE- / TEK SZÁMÁRA / KÉSZÜLT / M O S D O / AZ AZ / Azoknak a szennyeknek le mosása / mely- lyeket egy motksra és mosdatlan kéz / irigy és bárdolatlan levelében az Ujj Impressumra kentefitelt,

Mellyet készített / ZILAHÍ SEBESS JÓZSEF / mostan a N/agy/ Enyedi / Társaság Contrascriba- / ja / Azoknak kedvekért rész szerint, a kik látván ez Levelét kívánták a reá kent szennyből ki mosdatni e könyvet,

rész szerint azokért, a kik erre meg kértek, rész szerint a N/agy/ Enyedi Társaságért.

A N/agy/ Enyedi Bethlenianum Coll/egium/b/an/ 1745

9.A borítólevél belső lapján korábbi könyvtári jelzetek olvashatók: 41, 109, Ms 259.

10.Példabeszédek: 26. r. 21. v.: "Mint az eleven szén alkalmas a holt szénnek és a fa a tűznek gerjesztésére, olyan az háborúság-szerző a patvarkodásnak felgyújtására." A Plutarkhosz-idézet magyar fordításban áll: "Valamiképpen a fájós és beteges szem minden fényességtől megháborodik, úgy az irigység minden jószágos cselekedetre."

11.Sepródi János hagyatéka. "Idegen holmik" felírású iratcsomó, 146-166. Itt köszönöm meg dr. Almási Istvánnak, hogy összehasonlításra átengedte a Gulyás-másolatot és Gulyás levelét.

12.A vitairatban nem szereplő életrajzi adatokat néhai Zilahi Sebess József ny. kollégiumi tornatanártól kaptam 1958 őszén, Kolozsvárt, Malom utcai lakásán.-Jakó Zsigmond-Juhász István: Nagyenyedi diákok 1662-1848. Buk. 1979. 152, 156-157.

13.Wesselényi-levéltár, Kolozsvárt; kottás egyszólamú ének altkulcsban; a versfőkben jelenik meg Wesselényi Ferenc, a sorvégekben pedig kistrédei Rhédei Zsuzsannának neve. Jelzet nélküli ének, Dani János hívta fel rá a figyelmemet, szívességét ezúton is köszönöm.

14.Szabolcsi Bence-Tóth Aladár: Zenei Lexikon. I. Bp. 1965. 432.

15.Szabolcsi Bence: A magyar zene évszázadai. I. Bp. 1959. 355-357.

16.Csáji Pál: Csider Szabó Pál lelkiéneke. Református Egyház 1955. 456-462.

17.Csáji: Énekeskönyv-revízió... 169-170., valamint a 23. jegyzet.

18.RMDT I. 2.sz./205. old., 75/275, 118/351-352, 190/369, 232/407-408, valamint Papp Géza: A XVIII. század énekelt dallamai. RMDT II. Bp. 1970. 234/336, 253/350.

19.Csáji: Énekeskönyv-revízió... i.h., valamint Rettegí György: Emlékezetekre méltó dolgok. Buk. 1970. 226-227, 559.

20.Csomasz Tóth Kálmán: A humanista metrikus dallamok Magyarországon. Bp. 1967. 118, 125, 152, 342.

21.Fontosabbak: Glareanum: Dodekachordon (1547), Ambrosius Lobwasser zsoltárfordításai, -feldolgozásai (1573), Andreas Spethe: Psalmorum Davidis... (1596), Marin Mersenne: Harmonie universelle... (1636), ill. Harmonicorum libri XII (3. kiadása 1652), Anastasius Kircher: Musurgia universalis (I-II. 1650, 1690), Maróthi György: A Soltárok négyes notájik (1743), Casparus Scott: Magnam Musicum, Organum mathematicum (év n.).

22.Csomasz Tóth Kálmán: Maróthi György és a kollégiumi zene. Bp. 1978. 14, 140., valamint Jakó-Juhász, i.m. 144.

23.RMDT I. 38.

24.Gönczy, i.m. 431. - Pálffy Károly: Éneklésünk... 201. ("a főérdem ... a Telegdi Pap Sámuelé") - Uő.: Gyülekezeti éneklésünk vázlatos története. Református Szemle 1983. 3. sz. 207. - Csomasz Tóth: Maróthi... 42-43. ("az 1744. évi hangjegyes kolozsvári énekeskönyv az ő fáradozásának kisugárzása") - RMDT I. 38. - Bárdos Kornél-Csomasz Tóth Kálmán: A magyar protestáns graduálok himnuszai. = Népzene és zenetörténet. III. Szerk. Vargyas Lajos. Bp. 1977. 142.

25.Csomasz Tóth: Maróthi... 92-102. Apróbb módosításokkal ezt a zeneelméletet közölték az erdélyi ref. énekeskönyvek 1911-ig; az 1923-as kiadásban maradt el végleg.

26.Szabolcsi Bence: A magyar zene évszázadai. Bp. 1961. 26.

27.RMDT I. 60. - Kulcs: az öt vonalból álló rendszer középső elemén helyezi el a (nagy) C-t és lefelé is, felfelé is (függőlegesen) kapcsolja össze a két szélső vonallal.

28.RMDT I. 60-63., valamint a 37, 40, 43. és 98. sz. ének jegyzete.

29.Csomasz Tóth Kálmán: A református gyülekezeti éneklés. Bp. 1950. 161.

30. Pálffy Károly: Gyülekezeti éneklésünk... 208.

31. Énekeskönyv magyar reformátusok használatára. Próbakiadás. Bp. 1959. 742-743., illetve Énekeskönyv magyar reformátusok használatára. Bp. 1990. 605.

SZÓ- ÉS KIFEJEZÉSJEGYZÉK

- ab anno - évtől
adligál - elküld, megbíz
adulterál, adulteráltat -
megveszteget, (meg)hamisít/tat/
advertál - figyelmet kelt
altusra tett notájú editiók -
altkulcsot alkalmazó kiadások
ambitio - igény, nagyravágyás
animadvertál - felró, megjegyez
applicál - alkalmaz
antiqua - betűtípus
argumentál, argumentum -
érv, indok; érvelés
armál - felfegyverez, felvértez
artificialis musica - műzene
Asinus ad Liram - mint számár a
lantnál (nem neki találták fel)
auctor - szerző
auctoritás - tekintély
auctorra relegál - a szerzőre
bízza magát, a szerző szerint
értelmez
barátok - (ferences) szerzetesek
brevitatis causa - rövidség okáért/
kedvéért
cadentia - lejtés, itt: zárlat
calumnia - rágalom
canendo ultra quintam =
Examinatur in specia...
cantus - ének, énekkar, dallam
casus - eset
censeál - bírál, észrevételez,
megvizsgál
censor - bíráló, ellenőr,
felvigyázó
censura - bírálat, vizsga,
vizsgálat
chorus - énekkar, itt: karzat
circumferál - elterjeszt, közöl,
körülhordoz
circumspecte - körültekintően,
óvatosan
choralis noták - egyházi énekek,
gregorián zenében használatos
jelek
claudiens penultima - zárlat
előtti hang
character a tipográfián -
betű-/hangjegytípus a nyomdában
clerus - lelkészi kar, papság
colorate - színesen, itt:
melizmatikusan, ékesítéssel
clausula - záradék, zárlat
commendál - ajánl
communicál - értesít, közöl
competens characterek -
megfelelő hangjegytípusok/
-alakok
competens clausula - megfelelő
zárlat
componálta sillabice -
szillabikusan, szótagoló
eljárással alkotta: azaz
minden hangra egy-egy szótag
esik
compositor - zeneszerző, itt:
ének-/dallamalkotó
concentus, concentust
introducáltam - gregorián
chorálisban a kar éneke, ill.
szótagoló énektípus - a kar
énekét vezettem be /orgonával?/
concernál - valakit illet, valakire
tartozik
condescendál - beleegyeznek, enged
conclusio - következtetés
conferál - összevet, tanácskozik
continuál, continuálozik -
folytat, folytatódik
constitutio - állapot, alkotmány,
itt: zenei felépítés, szerkezet
contra originale - az eredeti
ellenére, az eredetivel szemben
contra regulam: In canendo =
Examniatur...
contrascriba - kollégiumi
diáktisztviselő
contravertál - ellene szegül,
tiltakozik, vitatkozik
convasál - összecsomagol
copia - másolat
correctio - javítás
corrector - nyomdai javító/
korrektor
corrigál - kijavít, helyesbít
corrumpál - megront, megveszteget
corruptor - megrontó, megvesztegető

cura - ápolás, gondozás
culpál - vétkezik, téved
curiosus - kíváncsi, érdeklődő
Cur mundus militat - Mit bízik ez világ, ill. Szomorú a halál kezdetű temetési ének
defendál - védelmez
deferál - árulkodik, feljelent
deák nyelv - latin nyelv
deák graduál - latin nyelvű egyházi (római katolikus) énekek gyűjteménye
delirans - képzelődő, képtelenséget szóló
deliramentum - képzelődés, képtelenség
denique - végül is
diametrialiter - homlokegyenesen, merőben (más)
diligenter - szorgalmasan, szorgosan
discantus schala - szoprán /-kulcsban írt/ hangsor
discrepalodás, discrepantia - eltérés, meghasonlás
ecclesia - egyházköztség, gyülekezet
ecclesia romana - római egyház
editio, editor - kiadás, kiadó
editiókban adulteráltatnak a noták - (egy-egy kiadásokban megváltoztatva/ meghamisítva jelennek meg a dallamok
emendál - kijavít
egy notájú soltár - egyszólamú zsolotár
Episcopo clarissimo Georgio Bonyhai et notario Ecclesiae Michaele Szathmari - főtiszteletű Bonyhai György püspök és Szathmári Mihály egyházkerületi főjegyző (idejében)
Error errorem peperit - hiba hibát szül
Examinatur in specie Regula: In Canendo ultra quintam ascendere et descendere non licet - kvintén túl (?), kvintnél nagyobb hangközben sem fel-, sem lefelé nem szabad énekelni
exemplar - példány
exmittáltat - kiküld/et/, kihelyez/tet/
fantasma - agyrém, rémlátás
ficta regula - hamis, képzel szabály
florencia - virágzó
floride - virágosan, itt: melizmatikusan, ékesen
frases - mondatok
fuga - imitációs zenei műfaj; fúgázni = kisebb értékekkel kiegészíteni
fusa - hangjegyérték az időmértékes hangjegyírásban (fúgázni = fusákkal kiegészíteni az ugrásokat?)
graduál - egyházi énekeket tartalmazó gyűjtemény, itt több esetben: Öreg Graduál
graduálbeli nota emergál - graduálbeli dallam/ének alakul ki
gregoriana musica - gregorián zene harmoniás orgona, harmoniás soltár - kíséretet megszólaltató orgona, több szólamra (rendszerint négyre) feldolgozott zsolotár
Hic Professor suo tempore et musicus insignis, ille quondam cantor inopsissimus, nunc laudatissimi operis Momus et Zoilus - Emez saját korának jeles muzsikusa, amaz pedig néhai kántor, aki csak Momus és Zoilus művét dicséri
himnis a gregoriana musica szerint - himnuszok a gregorián (középkori r.kat.) zene szerint
ibidem - ugyanott
Imitationem Lobvasseri - Lobwasser utánözása
imperfecte - hibásan
Impressum - itt: az 1744-es énekeskönyv; nyomtatvány
imprimál - engedély ad kinyomtatásra
impudens calumnia - szemtelen rágalom
incidenter - mellesleg, véletlenül, történetesen
in cotis - kottában, lejegyzésben
in defensionem libri - a könyv védelmében
in Ecclesia - az egyházban
in Ecclesia Romana - Római Egyházban
in folio - ívben, ív nagyságban
inexperitus, inexpertus - hozzá nem értő, tapasztalatlan
initialis character in penthognico musico - kezdő/ indító hangjegy a vonalrendszeren
initialis signata - kezdőjel
in clausula D - d záróhanggal, -ban
in omhibus - mindenben
in praefatione ad Gradul - a Graduál előszavában

in quarto cotáson - kvartnagyságú
 (könyvben) kottásan/dallammal
 in scriptis - írásban
 inter alia - egyéb/többek között
 item Gloria in excelsis Deo -
 úgyszintén a Gloria in excelsis
 Deo (kezdetű miserészlet)
 iteratio - ismétlés, megújítás
 jó quarta, jó quinta - tiszta
 kvart, tiszta kvint
 ligata - kötött/en/
 Mi clavis - É-, ill.
 Discantus-kulcs
 modus - törzshangokból álló
 diatonikus hangsor, középkori
 ritmusképlet
 mollis cantusok - moll énekek/
 dallamok
 molliter - lágyan
 mesterséges concentus - hangszeres
 bevezető (orognára); előjáték
 musicae/musicus praeses -
 énektanító
 musicae studium - zenei tanulás/
 tanulmány
 musicai régulák - zenei szabályok
 musicus deák - éneket, zenét
 tanuló, kántorságra készülő
 diák
 musicus peritus - tapasztalt
 muzsikus
 mutatio - kitérés az alapmodusból,
 ill. a kiinduló hexachordból
 négyes nota - négy szólamra
 megharmonizált ének/dallam
 nota - dallam, hangjegy, kotta,
 ill. megjegyzés
 observatio - észrevétel
 obtineal/obtinuál - elfoglal,
 elnyer
 originalis compositio - eredeti
 mű/kompozíció
 originalis typus - eredeti
 (hangjegy-)alak,
 ostensio - hivalkodás, érvelés
 Pararea dati sed non confesso -
 a kifejezett/mondott vélemény
 azonban nem hiteles
 pausa - itt zenei szünet
 penetrál - átmegy, behatol
 perfecte - tökéletes
 per tertias vel 4tas manus -
 három vagy négy kézen keresztül
 perorál - hosszasan beszél, ünnepi
 üdvözlő beszédet mond
 plana nota - azonos értékű
 (egyenletes) hangjegyekkel
 lejegyzett/kinyomtatott dallam,
 ill. gregorián ének (egyenletes
 nyolcadokkal)
 practizál - gyakorol, tanul
 praegnans stílus - szabatos, tömör,
 világos stílus
 praelum - sajtó (nyomda)
 praemissa - előzmény
 producál - bemutat, előad
 profecto a corrector - minden
 esetre, valóban a korrektor
 prompte - azonnal, pontosan,
 haladéktalanul
 pronuntiál - nyilvánít, kimond
 pro normam - a szabály miatt/
 kedvéért
 provocál - felelősségre von,
 törvény elé állít
 posteritas - utókor
 psalmus - zsoltár
 pseudoquart - álkvart, bővített
 terc, itt bővített kvart
 publice agitáltatván - nyilvánosan
 felelősségre vonva/megkérdezve
 quaracter a tipográfián = character
 quart könyv - negyedívrét nagyságú
 (negyedré) könyv
 quart - kvart hangköz, lépés
 querela - panasz
 quisquid sit - bármilyen legyen is
 recedál - el-, visszavonul
 recens - friss; recens clavis -
 új kulcs
 reducál - csökkent
 reclamál - fellebbez
 Reformatorium Consistorium -
 Református(ok) Tanács(a)
 Reformata Ecclesia - Református
 Egyház, itt: Erdélyi Egyház-
 kerület
 regula - szabály, szabályzat,
 rendtartás
 relatio - előadás, hír, jelentés,
 kapcsolat
 reponálta a recensek musikájok
 szerint - visszahelyezte
 újkeletű zenéjük szerint
 sarcasmus - /epés, csípős/ gúny
 scientia musicae - a zene
 tudománya/elmélete
 scripta - írás
 sempre ex clausula modi G - mindig
 a G-modus zárlatából
 sexta major - nagy szext
 signál, signum - jel, jegy, itt:
 módosító jel
 s/i/mul conferat ultimam et
 penultimam notam - hasonlóképpen,
 egyszersmint, összevetni az

utolsó és az utolsó előtti
hangot
sisive - kimerítően, fárasztóan
strófa/stropha - versszak
subordonatus - alárendelt
superstiticus - babonás
Suppreum Consistorium -
Főconsistorium
suspectus - gyanús, gyanúsított
syllaba - szótag
syncopatio - szinkópa
/hangsúlyeltolódás/
tactus nemével signál - az
ütemnimmel utal
Te Deum laudamus - Téged, Isten
dicsérünk

Theologie Professor - teológia
professzora
tertia minor - kisterc
transpositio - átírás, ill. átmenet
egyik modusból/hangnemből a
másikba
usus in himnis cantandis -
a himnuszéneklés gyakorlata/
szokása
vica versa /vice versa/ -
ellenkezőleg, fordítva
versatus - gyakorlott, jártas,
tapasztalt
zarasmus = sarcasmus

Református Szemle

1991 o MÁJUS-JÚNIUS
3. SZÁM
LXXXIV o ÉVFOLYAM

NAGY LÁSZLÓ: 1895-1995	175
<u>TANULMÁNYOK</u>	
CSIHA KÁLMÁN: Az Ószövetség mitikus és legendarisztikus elemeinek helyes értelmezése	177
CSUTAK CSABA: A feltámadás történetiségének kérdése	181
DÁVID LÁSZLÓ: Adalékok a Küküllői Egyházmegye történetéhez	191
ID. NAGY GÉZA: Kalotaszeg romlása (1658-1661)	195
NAGY LÁSZLÓ: Szenczi Molnár Albert fordítói munkásságának elvi kérdései	201
BAK ÁRON: Az imádság a gyülekezet mai életében (Az imádság a zsoltárokbán)	208
BENKŐ ANDRÁS: Korabeli vita az 1744-es kolozsvári énekeskönyvről	219
<u>FORDÍTÁS - EXEGÉZIS</u>	
HORVÁTH ISTVÁN: Két szinoptikus textus	239
<u>ÖNVIZSGÁLAT - SZOLGÁLAT</u>	
KOLUMBÁN GÉZA: Önfegyelmzésünk néhány szempontja	248
<u>KÖNYVEK - FOLYÓIRATOK</u>	
BÁNYAI LÁSZLÓ: Gerhard Bergmann: Grundfragen des Lebens; Leben - aber wie?; Was habe ich vom Glauben?	252
NAGY LÁSZLÓ: Párhuzamos életrajzok (Gondolatok Szépréti Lilla Régi és új világ című könyvének újraolvasása közben)	254
BAK ÁRON: Folyóiratszemle	257

REFORMÁTUS SZEMLE

Kiadja az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsa
A szerkesztőbizottság elnöke: Dr. Csiha Kálmán püspök
Felelős szerkesztő: Antal Ferenc egyházkerületi lelkeszi főjegyző
Főszerkesztő: Nagy László
Szerkesztőség és kiadóhivatal: 3400 Kolozsvár, Augusztus 23. u. 51
Telefon: 112-453
Bankszámla: 45 10 2 32 2

Készült a Református Egyház Misztótfalusi Sajtóközpontjának
nyomdájában